

XI-XIII. YÜZYIL GÜRCÜ TARİHÇİLERİNE GÖRE SELÇUKLULAR*

N. N. Şengeliya

Çeviren: Mehmet Mürselov**

XI-XIII. yüzyıl Gürcü tarih eserleri, Selçuklu Devleti'nin sosyo-ekonomik ve siyasi tarihinin araştırılması için önemli kaynaklardır. Bu eserler içerisinde, Anonim "Matian Kartlis" (Gürcistan Vakayinamesi), Gürcü çarı David'in tarihçisinin "Gar David'in Tarihi", Anonim "Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi" ve Basili'nin "Kraliçe Tamara'nın Tarihi" gibi eserlerin özel olarak vurgulamak gerekir.

Bu kaynakların büyük ve bilimsel değerine rağmen, bunlar, XI-XIII. yy. Selçuklu tarihi açısından yeterince araştırılmamıştır. Şimdilik bu eserlerin, İslam kaynaklarıyla karşılaştırılması için Avrupa ve Doğu dillerine bilimsel açıklama ve kaynaklarla donatılmış çevirileri de bulunmamaktadır.

Esasen iki kitaptan oluşan Kartlis Cxovreba (Gürcistan Tarihi) adlı eserin ilk cildi henüz geçen (19.) yüzyılın 50'li yıllarında akademisyen M. Brosset tarafından yayımlandı (birinci kitap Gürcüce metnin tıpkıbasımı, ikincisi ise onun Fransızca çevirisidir).¹ Fakat bu yayın, "Kartlis Cxovreba"nın XVIII. yüzyıl editörlerince yeniden çalışılmış ve eklenmiş üç elyazmasına (Teymurazov, Rumyantsev ve Brosset elyazmaları) dayanmaktadır. Bu Fransızca çeviride yer alan bilgiler günümüz kaynakları ile kıyaslandığında yeterli değildir. Oysa bu eser, Gürcistan ve ona komşu olan ülkelerin tarihi için değerli bir kaynaktır. M.Brosset'in Gürcü kaynaklarıyla ilgili bu yayınının tek olması bibliyografik açıdan yeterli değildir.

* N. N. Şengeliya, "Gruzinskie istoriki XI-XIII vv. o sel'djukah", *Tyurkologičeskiy Sbornik* (Türkoloji Külliyyatı), Moskova 1975, s. 38-52.

** *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Ortaçağ Tarihi).*

¹ *Histoire de la Georgie depuis l'antiquite jusku'au XIXe siecle traduite du Georgien par M. Brosse, 1-ere, partie, 11-e livraison St. Petersburg, 1849.*

Bugüne kadar çok sayıda araştırma yapılmış ve "Kartlis Cxovreba"nın XV-XVII. yüzyıllara ait dört nüshası bulunmuştur. Bunun yanı sıra, XVIII. yüzyıla ait ona yakın elyazma da ortaya çıkmıştır. Bunların birkaç nüshası Gürcüce, ayrı ayrı kitaplar şeklinde yayınlanmıştır.² Bu kaynakların bazılarının Rusça çevirileri de bulunmaktadır.³ C. Kaukhçişvili, günümüze değin ulaşan tüm elyazmaları araştırmış ve birbirileriyle karşılaştırarak tüm temel nüshalara dayalı bir metin hazırlamıştır.⁴ C. Kaukhçişvili'nin yayını, M. Brosset'ye göre çözülemeyen birçok soruna açıklık getirmiştir.

Fakat günümüzde, adı geçen metinlerin çoğunun Gürcüce olması, onların yabancı uzmanlarca ayrıntılı bir şekilde araştırılmasını kısıtlamaktadır.

XI.- XIII. yüzyıl Gürcü tarih kaynaklarının yazarları, anlattıkları olayların görgü tanığı veya katılımcısı olmuşlardır. Onların eserlerinde Yakın ve Orta Doğu'daki tüm önemli olaylara: Selçuklu Devleti'nin kuruluşu, Selçukluların Anadolu'daki fetihleri ve onların Bizans ve Kafkasya ülkeleriyle ilişkileri, Haçlı Seferleri, Selçuklu Türkleri Devleti'nin kurumsallaşması, siyasi birimlerin ortaya çıkışı ve onların tarihi, sosyal ayaklanmalar vs. yer verilmiştir. Gürcü tarihçilerin, Selçuklu sultanlarını ve onların hâkimiyetini anlatırken geniş bilgiler kullanıp, o dönemi doğru olarak zikretmişlerdir. Kaynakların müellifleri, Selçuklularla ilgili olayların uygun tasnifini vermektedirler. Tüm bunlara karşılık Gürcü kaynakları, hem adı geçen dönem için, hem de Selçuklu tarihi açısından değerlidirler. Bunun dışında Gürcü kaynaklarının bu alanda

² Kartlis Cxovreba, *Çariçe Maryam Versiyonu*, Ed. E. Takayşvili, Tiflis, 1906; Kartlis Cxovreba, *Çariçe Anna Versiyonu*, Ed. S. Kaukhçişvili, Tiflis, 1942; *Laşa Georgi dönemi vakarıvisi*, 1927; *Padişahların Tarihi ve Medhi*, Ed. K. Kekelidze, Tiflis, 1941; Basili, *Çariçe Tamar'ın Tarihi*, Ed. İ. Cavahişvili, Tiflis, 1944. Son üç eser bizim için daha önemlidir.

³ V. Dondua, Basili. *İstoriik Çariçi Tamarı*, Pamyatniki epohi Ş. Rustaveli, 1938, str. 33-76; *İstoriya i voskhvalenie ventsenostsev, perevod, predislovie i primeçaniya akad. K.S. Kekelidze*, Tbilisi, 1954, Gruzıya v XI. v. (po "Matiane Kartlisa"), pod red. Ş.A. Meskhia, po neopublikovannomu perevodu prof. V.D. Dondua, *-Khrestomatiya po istorii SSSR s drevneyşih do kontsa XV veka, pod red. Akad. M. H. Tikhomirova*, Moskova, 1960, str.- 342-354; *Çarstvovanie Davida IV* (İz "İstoriik çarya Dávida"). *Tekst podgotovil Ş.A. Meskhia, perevod M.D. Lordkipanidze, - tam je, str. 354 – 358; Gruzıya pri çariçe Tamare. Otrivki iz "İstoriik i voskhvalenie ventsenostsev", podgotovleni Ş.A. Meskhia po poslednemu izdaniyu K.S. Kekelidze,-tam je, str. 358-366.*

⁴ *Kartlis Cxovreba*, metni hazırlayan: C. Kaukhçişvili, c. 1-2, Tiflis, 1955, 1959 (Gürcüce).

Doğu (İslam) kaynaklarıyla karşılaştırılarak araştırılmaması günümüze değin önemli bir konu olarak kalmıştır.⁵

Anonim "Matian Kartlis"de Selçuklu tarihiyle ilgili geniş bilgiler yer almaktadır. Bu kaynakta, Selçuklularla ilgili bilgilerin bulunduğu kayıtlara 1048 yılındaki olayla başlıyor. Kitapta, 1048 yılında Selçuklularla Bizanslılar arasında gerçekleşmiş savaşı ve Gürcü eristavi* Liparit'in bu savaşa katılımını kısaca şöyle anlatılmaktadır: "Bir yıl içinde sultan Barahim İlmianu (İbrahim Yınal)'nun hâkimiyeti altında olan Türkler, Basiani (Pasinler) vilayetine geldiler. O zaman Bizans ordusu mukavemet gösterdi. Bizanslılara yardım için Liparit çağrıldı. Liparit yukarı bölgelerden toplanmış büyük bir orduyla Bizanslılara yardımda bulundu. Türkler, Liparit ve Bizanslıların birleşik kuvvetlerini bozguna uğratarak onları kaçmaya zorladılar. Büyük ve kanlı bir savaş vuku buldu. Türkler, Liparit'i esir ederek onu Horasan'a, yani sultana gönderdiler.⁶ Gürcü vakanüvisi bununla ilgili şunları yazıyor:"Bundan sonra Liparit, Türklerden parayla geri alındı".⁷ Liparit, devamında Tuğrul Beyle dostça ilişkileri destekledi. Tarihçi bu olayı Liparit'in büyüklüğüne bağlıyor. Gürcü tarihçisi Tuğrul Bey'i sultan olarak adlandırmaktadır.

Vakanüvis, özellikle Alp Arslan'ın Gürcistan'a yapmış olduğu seferler üzerinde duruyor. Onun sözlerine göre, Alp Arslan, Gürcistan'a aniden gelmiş, Kangari ve Trialeti'yi tahrip etmiş ve onun yok edici ordusu bir ay içinde Kivalis Kuri'ye yaklaşmış, Şavşat, Klarçeti ve Tao'ya girmiş ve Panaskert'e varmıştır. Bundan sonra ise Tori ve Guivis-Hevi'ye girdikten sonra Trialeti'de üç gün kalmıştır.⁸ Vakanüvis, Selçukluların Gürcülerle Ahalkelek yakınlarında yapmış oldukları savaşı tasvir etmektedir. Sonra ise Alp Arslan'ın Gürcü kralı Bagrat'la olan ilişkilerinden söz ediyor. Onun sözlerine göre, sultan, Gürcü kralına elçisini göndererek ondan kız yeğenini kendisine zevce olarak vermesini istedi. Kendisi ise Anisi (Ani)'ye gitti, şehri ele geçirip Manuçehr oğlu Ebu'l-Esvar'a verdi.⁹

⁵ Gürcü kaynaklarının bazıları, XI. yüzyıl Selçuklu – Gürcü ilişkileri tarihinin araştırılmasında Doğu kaynaklarıyla karşılaştırılmıştır. Bunun için bk. N.N. Şengeliya, XI. Yüzyılda Selçuklular ve Gürcistan, Tiflis, 1968 (Gürcüce).

* Çevirenin notu: Eristav, Gürcüce bir kelime olup, büyük bir orduya hükmeden belli bir eyalete sahip olan şahıslara verilen görevin ismidir. Eristavlar bazen Gürcü çarına karşı gelmekle bağımsız davranabiliyorlardı.

⁶ Matiane Kartlisa, *Kartlis Cxovreba*, c. 1, s. 302.

⁷ Aynı eser, s. 303.

⁸ Aynı eser, s.306.

⁹ Aynı eser, s. 307.

Gürcü yazar, Selçuklu sultanlarının Kafkasya'daki faaliyetlerine ve onların krallarla olan ilişkilerine daha çok yer ayırmakta, Selçuklu Sultanlarının diğer ülkelerdeki insani davranışları konusuna da çok iyi araştırıp yeterli ve geniş bilgiler vermektedir. Gürcü tarihçisinin bilgilerine göre, Gürcistan kralı, sultanın isteğini yerine getirerek kızkardeşinin büyük kızını ona verdi. Üç yıl sonra, Alp Arslan, Gürcistan'a yeniden saldırıp Eret-Kaheti'ye yaklaştı. Kaheti kralı Akhsartan boyun eğdi ve haraç vermek zorunda kaldı. Sultan sonra, Kartli'nin merkezine yöneldi. Müellif, Selçuklu ordusunun Gürcistan'a girişini, Sultan Alp Arslan'la kral Bagrat arasındaki konuşmaları anlatmaktadır. Sultan haraç ödenmesini talep etti, bunun karşılığında ise barışı temin edeceğine dair söz verdi. Alp Arslan, Tiflis ve Rustavi'yi Gence valisi Fadlan'a verdi. Vakanüvis, daha sonra Gence emiri Fadlan ile Gürcistan kralı arasındaki ilişkilere geçiyor. Fadlan, sultanın Kafkasya'daki valisiydi ve tüm işleri onun desteğiyle gerçekleştiriyordu. Sultan Alp Arslan'ın, gerginleşen ortamı yumuşatmak için gönderdiği elçisi, Gürcistan kralıyla Fadlan arasındaki ilişkilere zaman zaman engel olmaktaydı. Bu kaynağın yazarı, sultanla Gürcü kralı arasındaki ilişkileri çok iyi anlatmıştır. Tarihçi, sultanın haraç almak için adamlarını zengin hediyelerle Gürcistan kralına gönderdiğini yazıyor. Bagrat, hediyeleri alsa da haraç ödemekten imtina etti.¹⁰

Gürcü tarihçi, Alp Arslan'ın ölümüyle ilgili dikkat çekici bilgiler vermektedir. O, bu olayla ilgili olarak, Doğu kaynakları gibi, kısa ve doğru görüntüler çizmiştir. Yazarın, sultanın ölümünü Gürcistan kralı Bagrat'ın ölümüne bağlaması ilginçtir. Onlar hemen hemen aynı zamanda ölmüşlerdir. Vakanüvis, bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Bagrat öldüğü sırada, sultan kendi askerlerinin çadırında yaşlı bir Türk tarafından öldürüldü. Bu Türk, yedi bin kişiyle Ceon (Ceyhun Nehri)'u geçip Türk hükümdarına karşı sefere başlamıştı. Bundan sonra, Semerkant yakınlarında bir kaleye sığınmaya teşebbüs emişse de teslim olmak zorunda kalmıştır. O, söz konusu kalede saklanmaya fırsat bulamadı ve onu kılıçla acımasızca doğradılar. Bagrat ve sultan birbirlerinin ölüm haberlerini duymadılar".¹¹

Gürcü tarihçisinin yukarıdaki bilgilerinin Doğu kaynaklarıyla uyuşmasını V.Gabaşvili, vakanüvisin her hangi bir Doğu kaynağından yararlanmasıyla, hikâyelerinde ise olayların görgü tanıklarına istinad etmesiyle açıklıyor.¹² Bu

¹⁰ Aynı eser, s. 314.

¹¹ Aynı eser, s. 314.

¹² V. Gabaşvili, *XI.-XII. Yüzyıl Gürcü Tarih Kaynaklarına Göre Doğu, Tiflis Devlet Üniversitesi Eserleri*, c. 125, 1968, s. 290. (Gürcüce)

doğru değildir; çünkü o, Alp Arslan'ın ölümünü birkaç kelimeyle anlatmış ve üstelik bu olay Doğu kaynaklarında bir sonraki dönemde, yani XII.-XIII. yüzyıllarda canlandırılmıştır. Yazarın, anlattığı olayların çağdaşı olması ve orijinal kaynaklara dayanması onun ifadelerinin güvenli olduğunu gösteriyor. Büyük olasılıkla, Gürcü vakanüvisi ve XII.-XIII. yüzyıl Arap-Fars tarihçileri, Alp Arslan'ın ölümünü yazarken tek bir kaynağa dayanmışlardır.

Böylece, anonim "Matian Kartlis", Selçuklu Devleti tarihinin çeşitli konularıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir. O, Selçuklu sultanlarının Kafkasya, özellikle Gürcistan hükümdarlarıyla olan ilişkilerine daha çok yer ayırmıştır. Yazar, Selçukluların bu ülkelerdeki faaliyetlerinin şahidi olmuştur. Tarihçi, eserinde yazdığı olayların çoğuna da görgü tanıklığı yapmıştır. O, yaşadığı dönemde Yakın Doğu'daki olayları çok iyi gözlemlemiş ve Büyük Selçuklu Devleti'nin XI. yüzyılın 40-70'li yıllarını kapsayan tarihi için önemli olan olayların çoğunu kısaca verse de doğru bir şekilde anlatmıştır. Onun eseri, Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihinin öğrenilmesinde, Selçukluların Gürcistan ve diğer Kafkasya ülkeleriyle ilişkilerinin aydınlatılmasında bir kaynak olarak bilimsel değer arz etmektedir. Bu Gürcü vakanüvisin bilgileri, kuşkusuz dikkat çekici ve güvenlidir. Onun bilgilerinin Doğu (İslam) kaynaklarıyla karşılaştırılması birçok olayın objektif bir şekilde araştırılmasına olanak sağlayabilir.

"Matian Kartlis"ın yazarı, eserinin sonunda Melikşah'ın Hıristiyan devletlerine, özellikle Gürcistan'a yapmış olduğu seferlerini bir cümleyle zikretmiştir. Tarihçi, Melikşah'ın Gürcü soylularıyla ilişkilerini ve Gürcistan'ı tahrip etmesini de kısaca anlatmıştır.

"Matian Kartlis"ın devamını "Kurucu David'in Tarihi" adlı eserin yazarı getirmiştir. O, "Kral David'in Tarihi"¹³ adlı eseriyle Selçuklu Sultanlığı'nın XI. yüzyılın sonu, XII. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan tarihi için önemli bilgileri günümüze ulaştırmaktadır.

Araştırmacılar, bu eserin yazarının Rahip Arsen olduğunu kabul ediyorlar. Arsen, anlattığı olayların doğrudan doğruya şahidi olmuş, Gürcistan'ın iç ve dış şartlarını iyi bilmiştir. O, hatta Selçuklu Devleti'nin iç ve dış politikasını, Selçuklu sultanlarının faaliyetini, dünyanın durumunu güzel bir şekilde anlatmıştır.

¹³ *Kral David'in tarihi, Kartlis Cxovreba*, c. 1, s. 318 – 364.

Kral David'in vakanüvisi, "Matian Kartlis"ın yazarından farklı olarak olayları eleştirerek izah etmiştir. O, Yakın Doğu'nun o zamanki olaylarını iyi anlamış ve onların tasnifini güzel bir şekilde vermiştir. Yazar, Malazgirt Savaşı'ndan sonraki olaylara daha çok yer ayırarak, bu savaş sonucunda büyük tarihsel vakaların gerçekleştiğini vurgulamaktadır. O, şunları yazıyor: "Türklerin güçlenmesiyle Bizanslılar, Doğu'da sahip oldukları ülkeleri, şehirleri ve kaleleri terk ettiler. Türkler şehirleri ele geçirip buralara yerleştiler."¹⁴ Gürcü tarihçi, 1073 yılında Bizans'la Selçuklular arasında gerçekleştirilmiş olan barış antlaşmasını bir cümleyle açık bir şekilde vermiştir. O bu antlaşmanın, özellikle Gürcistan için önem taşıdığını yazmıştır; çünkü bundan sonra Selçuklular, Bizanslılarla birlikte Gürcülerin tarihi komşuları olmuşlardır. Yazar, bu komşuluğun Gürcistan için olumsuz sonuçlarını şöyle anlatmaktadır. "Onlar (Türkler) sınırlarımıza yaklaştılar, bizler için korku ve felaketleri çoğalttılar. Dolayısıyla onlar o zamandan itibaren biz Hıristiyanların tahribi, katliamı, soygunu, yakılması, kırbaçlanması ve esir alınmasına başladılar."¹⁵ Gayet dikkat çekici bakış açısidir. Tarihçi Selçukluların Anadolu'ya yerleşmesini, onların Kafkasya'da güçlenmesini anlatırken kasıtlı mevki tuttuğu doğrudur; çünkü o, Gürcü kralının iradesine uyararak Selçukluların güçlenmesine rakip olmuştur. Yani bunu yapmak zorundaydı. Vakanüvis, Selçuklulara olumsuz yaklaşırsa da onun bilgilerinin, ona zıt siyasi ortamda yazılmış olan Doğu kaynaklarıyla karşılaştırılması Selçuklu Devleti tarihinin gerçek durumunu açıklanmasını sağlayabilir.

Yazar, Gürcistan'ın ağır durumunu anlatırken, özellikle Selçukluların XI. yüzyılın 80'li yıllarında Gürcistan'a yaptıkları çok sayıdaki saldırıları üzerinde durmuştur. O, Selçukluların bu dönemdeki istilalarının, 60'lı yıllardaki Alp Arslan seferlerinden farklı olduğunu göstermiştir. Bu kez Selçuklulara Emir Ahmet önderlik etmiştir. Vakanüvis, Ahmet'in Gürcistan'dan büyük ganimetle dönüşünü ve Ahmet tarafından kışkırtılan diğer emirlerin Gürcistan'a düzenledikleri saldırıları anlatmıştır. Tarihçi, bu saldırıların Gürcistan için ağır sonuçlarını kısa ve açık şekilde tasvir etmektedir. O, Selçukluların Gürcistan'da buldukları tüm yerlerin isimlerini vermiştir: "Türkler, Asisforni ve Klarceti'nin deniz kıyısına kadarki bölgelerine, Şavşat, Acaristan, Samtshe, Kartli, Argveti, Samokalako ve Çkondidi'ye doldular. Ve yine onlar (Selçuklular) bir kez, Kutaisi ve Artanuci (Ardunuç) şehirlerini ve Klarceti

¹⁴ Aynı eser, s. 318.

¹⁵ Aynı eser, s. 318 – 319.

(Artvin) sakinlerini tamamen yaktılar. Bu, Türklerin ilk ve büyük tahakkümüydü. Bu olay eski Gürcü takvimine göre 300 yılında vuku buldu.¹⁶

Yazarın verdiği bu bilgilerin yanı sıra diğer bilgilere göre, Selçukluların bu istilası devam etti: "Yazın gelişyle Türkler yeniden gelip işlerini erken bitirdiler ve kışın gittiler".¹⁷

Tarihçi, Selçukluların komşuluğu ve aralıksız saldırıları sonucunda Gürcistan'da ortaya çıkan durumu anlatırken, ülkede ağır durumun oluştuğunu ve Selçukluların güçlenmesiyle Kafkasya ve Anadolu'daki devletlerin güçten düşmesinden dolayı Gürcistan'ın hiçbir yerden yardım bekleyemediğini vurgulamaktadır. Vakanüvis, Türklerin Bizans'a ait denizin (Kara Deniz) arka tarafındaki Doğu topraklarını ele geçirmesiyle onların gücünü azalttığını tespit ediyor.¹⁸

Kuşkusuz, Gürcistan bu şartlar altında Selçuklulara mukavemet gösteremezdi. Tarihçi, bu olaya Gürcü çarı II. Georgi'nin İsfahan'a, Melikşah'a gidip ondan merhamet dilemesiyle, haraca boyun eğmesiyle ve bu iki hükümdar arasındaki dostça ilişkilerle açıklık getirmektedir.

Tarihçi, Melikşah'ı çalışkan ve çok kabiliyetli bir devlet adamı olarak nitelendirmiş, davranışlarına hayran olmuş, onun iç âlemini, karakter çizgilerini anlatmıştır. Onun sozlerine göre, Melikşah, adaletli ve şevkatli bir hükümdar ve dış yapısıyla çok çekiciydi. Yazar, onun Hristiyanlara karşı sabırlı ve yumuşak davrandığını tespit etmiştir. O, bu devlet adamının diğer adillerden daha üstün olduğunu da yazıyor. Fakat vakanüvis, fikirlerini kasıtlı olarak kısa şekilde anlatmıştır; çünkü o, lafı uzatarak çok konuşan biri değildi. Tarihçi, Melikşah'ın siyasi faaliyetini iyi bir şekilde incelemiştir.

Vakanüvis, Melikşah'a büyük bir sempatiyle yaklaşmış, onun reformlarını takdir etmiş, merkezîyetçi politikasını desteklemiştir. Kurucu David'in gelecekteki merkezîyetçi faaliyetinin taraftarı olmuştur. O, eserinin sonunda Melikşah'ın ölümünü zikretmiştir. Yazar, Çar II. Georgi'nin Melikşah sarayında dostça karşılanmasından, onun Gürcistan'a yolcu edilmesinden, 80'li yıllarda Selçuklularla Gürcüler arasındaki ilişkilerden söz etmektedir. O, Büyük Selçuklu Devleti'nin durumunu iyi anlamıştır. Vakanüvis, Haçlı Seferlerinden söz ederken Kudüs ve Antakya'nın Haçlılarca alınmasının Gürcistan'ı olumlu

¹⁶ Aynı eser, s. 319 – 329.

¹⁷ Aynı eser, s. 320.

¹⁸ Aynı eser, s. 321.

etkilediğini yazmıştır. Şöyle ki ülke düzene girdi ve onun askeri gücü arttı. Gürcü çarı sultana haraç vermeyi durdurdu. Yani bundan sonra artık Selçuklular eskisi gibi Gürcistan'da kışlayamıyorlardı. Yazar, Selçukluların kışladığı yerlerin isimlerini vermiştir. Onun sözlerine göre, onlar (Türkler) kışın gelişine kadar Avçala ve Digomi'de, Kura ve İori Nehirleri kıyılarında mesken tutmuşlardı.¹⁹

Vakanüvis, Kafkasya otlaklarının göçebe Selçuklular için mesken ve otlak olarak ne kadar ilgi çekici ve yararlı olduğunu tespit etmektedir. O, Selçukluların göçebe olduklarını tasvir etmektedir. Yazar, Selçuklu kabilelerinin çadır ve hayvanlarıyla Kafkasya'nın verimli topraklarına nasıl yerleştiklerini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Onun fikrince, Selçukluların göçebeliği Kafkasya'nın feodal devletlerine tamamen zıt bir olaydı. O, "Didi Turkoba (Büyük Türkeli)"nın Gürcü feodal toplumunun sosyal ve ekonomik yapısına darbe vurduğunu yazmıştır. Gürcü vakanüvisine göre, Türklerin baskısı feodal ekonominin çöküşüne ve göçebe ekonomisinin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ülkelerin ekonomik gelişimi durakladı. Tarihçi, "Didi Turkoba" döneminde ülkede (Gürcistan) ekip-biçme olmadığını, ülkenin tahrip edildiğini ve ormanlaştığını vurgulamıştır.

Tarlalar, bahçeler ve bağlar metruk duruma düşmüştü. Yazar, aşağıdaki parçada Selçukluların göçebe olmasını açık bir şekilde anlatmış, bu göçebelerin Kafkasya'da yazın ve kışın kendilerini özgür hissettikleri tüm yerleri zikretmiştir.

"Türkler, Ermenistan'dan geçip Kura ve İori nehirleri vadilerine, Gaçiani'ye, Tiflis'ten Bardavi(Berde)'ye kadarki bölgelere yerleştiler. Bu bölgelerde kışlamak için güzel yerler, yazın olduğu gibi kışın da (bazan) ot biçimine elverişli alanlar, bereketli otlak ve su kaynakları, çok sayıda av hayvanı ve insanlığın hayrı için her türlü olanak bulunmaktaydı. Onlar (Türkler) bu yerlere çadırlarını kurmuşlardı. Onların atlarının, katırlarının, koyunlarının ve develerinin sayısının sınırı yoktu ve burada hayvan avlayarak, dinlenerek ve şenlenerek rahat bir şekilde yaşamakta ve sıkıntı çekmemekteydiler. Onlar kendi şehirlerinde ticaret yapıyor, bizim bölgelere saldırı düzenleyerek büyük ganimet ve esir ele geçiriyorlardı. Yazın gelişiyse onlar Armenya dağlarına çıkıyorlardı. Yaz mevsimi de kendisinin güzel ve geniş otlaklarıyla, şelale ve çiçekli yerleriyle onlara mutlu ve rahat bir yaşam vermekteydi. Dolayısıyla onların gücü ve sayısı o kadar arttı ki bununla ilgili

¹⁹ Aynı eser, s. 326.

şunlar söylenmekteydi: "Bütün Türkler her taraftan buraya toplanmışlardı". Onlar istedikleri yerlere yerleşiyorlardı ve hiçkimse, hatta sultan bile onlara bunu yasaklamıyordu".²⁰

Kral David'in tarihinin yazarı, yukarıdaki olayların şahidi olmasından dolayı onun bilgileri çok değerlidir. O, Selçukluların Gürcistan'ı ve civarını tahrip ederek aralarında paylaştıklarını tespit etmiştir. Vakanüvis, Selçuklu şehirlerinin birbiriyle olan ticaret ilişkilerinden de söz etmektedir. Bunun dışında tarihçinin Selçuklu göçebe kabileleriyle sultan arasındaki ilişkilerin XI. yüzyıl sonundaki durumuyla ilgili bilgileri, dikkat çekicidir. Onun bilgilerine göre, bu kabileler sultana uymayarak özgürce göçebelik yapmaktaydılar. Yukarıda denildiği gibi, onların faaliyetleri sultanın tabiiyetinde değildi. Bu, Selçuklu göçebe kabilelerinin merkezi yönetime bağlılığı konusunun aydınlatılması yönünde bizim için oldukça değerli bir bilgidir.

Yukarıda verilen parçadan, Selçukluların XI. yüzyıl sonunda Kafkasya'ya yerleşmeleri anlaşılıyor ki bu da tamamen doğaldı. Selçuklular bu dönemde Anadolu'ya tamamen hakim olmuşlardı. Kafkasya'da ise göçebelik için güzel bir ortam sağlamışlardı. Dolayısıyla Melikşah ve Nizamülmülk, göçebelere imparatorluğun uçlarına, özellikle Gürcistan sınırlarına ve diğer ülkelere sıkıştırılmaya çaba göstermekteydiler. Bu siyasetin sonucu olarak Bizans'ın doğu bölgelerinin fethi, Alp Arslan ve Melikşah'ın Gürcistan'a seferleri ve nihayet XI. yüzyılın 80'li yıllarında "Didi Turkoba" gibi olaylar vuku buldu.²¹

Kral David'in tarihinin yazarı, dönemini iyi bilen ve bu hükümdarın çağdaşı olmuş bir şahıstır. O, Gürcü çarının Selçuklularla olan ilişkilerini, ayrı ayrı savaşları, saldırıları, Gürcülerin Selçuklulara karşı savaşını ve Selçukluların XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Kafkasya'da fethettikleri tüm yerleri açık bir şekilde anlatmaktadır.

Vakanüvis, Melikşah'ın halefi Sultan Malik'in ölümüyle de ilgili bilgi veriyor. O, bu ölümü Bizans imparatoru Aleksios Komnenos'un ölümüne bağlıyor: "Aynı yılın ağustos ayında Melikşah'ın oğlu Sultan Malik ve Bizans hükümdarı Aleksios öldü. Onlar birbirinin ölüm haberini duymadılar. Olay eski Gürcü takvimiyle 338 senesinde gerçekleşti."²²

²⁰ Aynı eser, s. 322.

²¹ V. Gabaşvili, a.g.e., s. 296.

²² *Çar David'in Tarihi, Kartlis Cxovreba*, c. 1, s. 335.

Tarihçi, Selçuklu Devleti'nin çöküşünden sonra ortaya çıkan siyasi birimlerin durumunu ve onların Kafkasya devletleriyle olan ilişkilerini güzel anlatmıştır. Yazar, Melikşah'ın ölümünden sonra, sultanlık tahtına aday olanlar arasındaki savaşların Büyük Selçuklu Devleti'ni çökerterek ayrı ayrı politik birimlere parçaladığını, Ön Asya'da güçler oranını değişmesinin ve bunun sonucunun onu Suriye ve Fılistin Selçuklularından yoksun bıraktığını, Yakın Doğu'da uluslararası ilişkileri yerinden oynatarak Gürcistan'ı olumlu bir şekilde etkilediğini vurgulamıştır. Vakanüvis, Yakın Doğu'daki tüm olayları Gürcistan açısından değerlendirmiştir. Onun olayları bu şekilde vermesi tamamen doğaldı; çünkü o, David'in şahsi tarihçisi ve onun ideallerinin taraftarı olmuştur. Bu eser ve Doğu kaynakları çeşitli ortamlarda yazılsa da bunların karşılaştırılması dönemin gerçek durumunun verilmesine katkıda bulunabilir.

Gürcü tarihçinin 1121 yılında Kurucu David'in ordularıyla birleşik Selçuklu kuvvetleri arasında vuku bulan Digor Savaşı'yla ilgili bilgileri ilgi çekicidir. Yazar, Selçuklu ordusuna katılan tüm hükümdarların isimlerini vermektedir: "O zaman sultan, Arabistan hükümdarı Durbez bin Sadak'ı çağırdı ve onu ordusuyla birlikte oğlu Malik'e teslim etti. Güçlü adam olan Elgazi (İlgazi) bin Arduh (Artuk)'u komutan olarak atadı. Şam ve Halep arasında bulunan bütün Türklere kendisiyle beraber hareket etmeleri için emretti. Gence atabekini ve tüm Ermenistan emirlerini ordularıyla beraber çağırdı. Olay eski Gürcü takvimiyle 341 yılında vuku buldu."²³ Vakanüvis daha sonra, seferin katılımcılarının bir araya toplanmasını, Digor Ovası'na gelerek buradaki savaşlarını anlatmaktadır. Onun Digor Savaşı' ve birleşik Selçuklu kuvvetleriyle ilgili bilgilerini diğer kaynaklar da tespit ediyor.

Yazar, yukarıda söylendiği gibi, yaşadığı dönemde, Yakın Doğu'da vuku bulmuş siyasi olayları güzel bir şekilde aktarmış, çok sayıda atabeklik ve sultanlıkların ortaya çıkışından söz etmiştir. Onun ister Büyük Selçuklular, ister çeşitli sultanlık ve atabekliklerle ilgili bilgileri, Doğu kaynaklarının bilgilerini tamamladığından oldukça değerli olmaktadır.

Vakanüvis, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Yakın Doğu'da vuku bulan birçok olayı ortaya çıkarmıştır. O, atabeklikler ve sultanlıklar arasındaki ilişkilerle ilgili bilgiler vermektedir. Yazar, Yakın Doğu'nun uluslararası ilişkilerini (Melikşah'ın ölümünden sonraki dönem) açık bir şekilde vermiştir. Kurucu David 1125 senesinde öldüğünde onun tarihçi hocası yaşamaktaydı.

²³ Aynı eser, s. 341.

Tarihçi, Büyük Selçuklu Devleti'nin çökerek siyasi birimlere ayrılmasının ve çeşitli emirliklerin ortaya çıkışının doğrudan doğruya şahidi olmuştur.

Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküşüyle ilgili daha dolgun ve dikkat çekici bilgileri günümüze Kraliçe Tamara'nın vakanüvisleri ulaştırmaktadırlar. Onun her iki vakanüvisinin eserlerinde ("Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi" ve "Kraliçe Tamara'nın Tarihi") Selçuklu tarihine değer verilmiştir. Bu kaynakların yazarlarının şahsiyeti günümüze değin belirlenememiştir. Araştırmacılar ikinci eserin yazarı olarak yerel bir yönetici olan Basili'yi teklif etmektedirler. Bu eserlerin müellifleri, anlattıkları olayların görgü tanığı, Kraliçe Tamara'nın taraftarı ve meddahı olmuştur.

Çeşitli siyasi bilimlerin ve emirliklerin XII. yüzyılın ikinci yarısında kötü günler geçirmesi, Gürcistan'ın iç ve dış durumunu iyileştirmiştir. Bunun sonucu olarak Gürcistan'ın tüm Ön Asya'da otoritesi ve rolü artmıştır. Dolayısıyla Tamara döneminin tarihçileri Yakın Doğu'da ortaya çıkmış siyasi birimlerden çok söz etmektedirler. Onlar, Selçuklu hanedanları, atabeklikler, Şeddadiler, İldenizliler, Şah-Ermeniler, Pehlivanogulları vs. hanedanların Gürcistan'la olan ilişkilerini çok iyi anlatıyorlar. Gürcü tarihçileri, Yakın Doğu ülkeleri soylularının ve görevli şahıslarının unvanlarını ve devlet yönetiminde çalışan ruhani ve laik kişilerin rütbelerini bilmekteydiler. Tüm bunların Doğu kaynaklarıyla karşılaştırılması birçok sorunun çözümüne ve tarihsel olayların netleştirilmesi ve kısa şekilde açıklık getirilmesine katkıda bulunabilir. Bu tarihçiler, Selçuklularla ilgili olayları Selçukluların Gürcistan ve diğer Kafkasya ülkeleri açısından ilişkileri değerlendirmişlerdir. Yazarlar, bununla beraber, Selçuklular ve diğer hanedanlarla ilgili orijinal bilgiler vermektedirler.

"Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi" eserinin yazarı, Yakın Doğu'da gerçekleşen siyasi ve sosyal ayaklanmalarla ilgili geniş bilgiler vermiştir. O, özellikle Agaryanlar, İsmaililer ve Müslümanları vurgulamaktadır.²⁴

Gürcü tarihçi, İsmaililer'in Yakın Doğu'da yaygınlaşan sosyal ayaklanmasından detaylı bilgi vererek bu olaya olumsuz yaklaşmıştır. Yazar, sosyal ayaklanmanın anlamı için "mülhit" kelimesini kullanmıştır. Sosyal ayaklanmaların güçlenmesiyle Büyük Selçuklu Devleti'nin çöküş süreci ve parçalanma dönemi, yani "çokbaşlılık" başlıyor. Selçuklu sultanları, XI.-XII. yüzyıllarda İsmaililer'le acımasız savaşlar gerçekleştirmişlerdi. Birçok sultan ve devlet adamı bu savaşların kurbanı olmuştu.

²⁴ *Kartlis Cxovreba*, c. 2, Tiflis, 1959, s. 5.

Anonim “Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi”, Yakın Doğu’da var olmuş siyasi birimlerin XII. yüzyılın birinci yarısındaki durumunu güzel bir şekilde anlatarak şunları yazmaktadır: “Şaş, Cezire, Ermeniyeye ve Erzurum hükümdarları ordularının yok edilmesi olayını anlatmak istiyorum. Horasan ve Irak sultanı Büyük Babil’in sahibi, Sarasinlilerin yalancı dininin dayanağı olan halife ve İran atabeki İldeniz bu olayı duydukları zaman, İsmaililer’i çağırarak Zaratustra (Zerdüşti)’nin ateşte yanmış kemiklerini toplayarak andılar.”²⁵

Gürcü yazar, bağımsız atabekliklerin Selçuklu sultanı ve Gürcistan ile olan ilişkilerinden söz etmektedir. Tarihçi, Atabek İldeniz’in ve İran sultanının birleşik kuvvetlerinin Gürcü çarı III. Georgi’ye karşı seferini zikrediyor. Kaynağın müellifi, Gürcistan’la ilişkileri destekleyen tüm Yakın Doğu devletlerini detaylı bir şekilde anlatmıştır.

Gürcü tarihçi, Yakın Doğu’nun müslüman siyasi birimlerinde güçlenen sosyal ayaklanmalardan söz etmekle Büyük Selçuklu Devleti’nin çöküşünü özellikle vurgulamış ve bu toprakların kim tarafında zapt edildiğini zikretmiştir. O, ülkenin parçalanarak bağımsız beyliklere ayrılmasının doğal olduğunu kabul etmiş, onlar arasındaki düşmanlığı ise “çok başlılık” la açıklamıştır. Kaynak bununla ilgili şunları yazmaktadır: “Bu zaman, yeni sultan olmuş Atabek Kızıl Arslan, mülhitlerce öldürüldü. Ondan sonra, İran’da Pehlivanoğullarından üç kişi kaldı. Ülke, amca ve babaları tarafından şu şekilde paylaştırıldı. Büyüğü olan Kutluk İnanç’a Irak’tan Horasan ve Babil’e kadarki bölgeler, ikincisi olan Ebubekir’e Ermeniyeye’ye kadarki bölgeler, yani Azerbaycan, küçüğü olan Emir Mirman (Emir Emirman Ömer)’a ise Gurgan ve Gelakunsk Denizleri arasındaki bölgeler verildi. Onlar arasında çokbaşlılık mevcuttu ve dolayısıyla aralarında savaşlar başladı. Emir Bubkar (Ebubekir) büyük kardeşini yenerek kaçmaya zorladı ve atabek oldu. Küçük kardeş Emir Mirman ise Şirvanşah’a damat edildi. Ebubekir, ona ve Şirvan’a, Beylakan’a saldırıp onu Arran’dan kovdu. Dolayısıyla o yüceltildi.”²⁶

Gürcü yazarın eserinin bu güvenli ve önemli bilgilerinin Doğu kaynaklarıyla karşılaştırılması çok önemli olayların aydınlanmasını kolaylaştırabilir.

Yazar, XII. yüzyıl sonlarında müslümanların birleşik kuvvetleriyle Gürcüler arasında vuku bulan Şemkir Savaşı’nın zikredilmesinin önemli

²⁵ *Taç Sahiplerinin Tarihi ve Medhi, Kartlis Cxovreba*, c. 2, s. 10 – 11.

²⁶ Aynı eser, s. 62 – 63.

olduğunu vurgulamaktadır.²⁷ Kaynağın ifadelerine göre, bu sefere halifenin gönderdiği ordu katılmış ve burada bin altın bırakmıştır. Şemkir Savaşı'yla ilgili bu bilgiler diğer kaynaklarda da yer almaktadır.

Şemkir Savaşı'ndan sonra, Yakın Doğu'da önemli tarihi olaylar gerçekleşti. Kaynakta Konya Sultanlığı'na önemli yer ayrılmıştır. Tarihçi bu yegâne İslam devletinin, tahrip edilmiş müslüman emirlik ve atabekliklerin birleştirilmesinde önemli rol oynadığını ve Yakın Doğu'da en güçlü devlet olduğunu bilmekteydi. Yazar, Konya sultanının Gürcistan'a büyük bir ordusunu ve elçisini bir an önce göndermesini yazmaktadır. Olaylar detaylı anlatılmış, sultanın Kraliçe Tamara'ya yazdığı mektubunun metni verilmiştir. Kaynakta Gürcü kraliçenin bu mektuba cevabı da yer almaktadır. Kaynak bu konuda şunları dile getiriyor: “Selçuklu sultanı Rükneddin, diğer sultanlardan daha yüceydi ve Bizans, Asya ve Kappadokya'dan Pontus Denizi'ne kadarki topraklarda hüküm sürmekteydi. Rükneddin, ordularının çoğunu çağırdı ve 400.000 adam toplandı. O, elçisini mektupla Kraliçe Tamara'ya gönderdi”.²⁸

Gürcü vakanüvisi, Yakın Doğu'da yer alan şehir ve eyaletleri iyi bilmekteydi. O, kraliçe Tamara tarafından ele geçirilen şehirleri (Horasan, Tebriz, Sevasti, Gurgan vs.) sürekli zikretmiştir.²⁹

Müellif, atabek unvanını şöyle açıklıyor: “Atabeklik görevi Gürcistan'da ve Gürcü krallarında bulunmamaktaydı. Atabeklik, sultanla ilgili görevdi, atabek gelecek hükümdar ve sultanların eğitimcisiydi.”³⁰

Tarihçi Basili, ve onun selefleri, Yakın Doğu'nun siyasi durumunu, siyasi bürokrasisinin sultana bağımlılığını³¹, Bağdat halifesinin Gürcistan'la ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde anlatıyor.

Yazar, XIII. yüzyıl başlarında Selçukluların Kura ve İori Nehirleri kıyılarına artık gelemeyerek buradaki otlakları tutamadıklarını yazmaktadır. Ülkede barış ve huzur hüküm sürmekteydi; çünkü onun uçlarında güçlü ve güvenli ordu vardı.³² O, Gürcistan'ın güçlenmesini, dağınık müslüman siyasi birimlerinin güçten düşerek Gürcistan'a karşı savaşamamalarıyla izah ediyor.³³

²⁷ Aynı eser, s. 67.

²⁸ Aynı eser, s. 92 – 93, 132.

²⁹ Aynı eser, s. 107.

³⁰ Aynı eser, s. 111.

³¹ Basili, *Kraliçe Tamara'nın Tarihi*, s. 125.

³² Aynı Eser, s. 130.

³³ Aynı Eser, s. 132.

Gürcü tarihçinin eserinde Selçuklu döneminde mevcut olan siyasi birimlerin ve şehirlerin kültürüyle ilgili de değerli bilgiler yer almaktadır. Yazar, emirlik ve beyliklerin sayısının çok olmasına rağmen “İran” ülkelerinde edebiyat, sanat, bilim, şehirler ve şehir hayatı, ticaret ve zanaatın geliştiğini söylüyor.

XI.-XIII. yüzyıl Gürcü tarihçilerinin Selçuklu Devleti tarihiyle ilgili bilgilerinin tümünü bir makalede vermek zordur. Gürcü vakanüvislerinin Selçuklularla ilgili bilgileri Doğu kaynaklarında tamamlanıyor. Gürcü yazarlar, Selçukluların Kafkasya ile ilişkileri konusunda önemli görüntü çizmektedirler. Onlar bunun dışında araştırmacıları Selçuklu sultanları ve Selçuklularla ilgili çok sayıda malzemeyle tanıştırmaktadırlar. Bu Gürcü belge ve kaynaklarının incelenmesi ve Doğu kaynaklarıyla karşılaştırılarak araştırılması Selçuklu Devleti tarihinin tam olarak öğrenilmesini sağlayabilir.